

- матеріалі полемічних текстів XVI ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Н. В. Медведовська – К., 2003. – 18 с.
5. Мейе А. Сравнительный метод в историческом языкознании / Антуан Мейе ; [пер. с фр. А. В. Дилигенской, под. ред. Б. В. Горнунга и М. Н. Петерсона]. – М. : Из-во ин. лит., 1954. – 100 с.
6. Піскозуб З. Ф. Семантичні та функціональні властивості абстрактних іменників французької мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 “Романські мови” / З. Ф. Піскозуб. – К., 2003. – 15 с.
7. Харьковская А. А. Когнитивные аспекты эволюции гендерных маркеров в английском языке / А. А. Харьковская // Вестник СамГУ. Лингвистика, 1999. – № 1. – С. 54–61.

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЦЕДУРИ ФОРМАЛІЗОВАНОГО АНАЛІЗУ ЛЕКСИЧНОЇ СЕМАНТИКИ В ЗІСТАВНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

ФАБІАН М. П.

Ужгородський національний університет

Сучасне зіставне мовознавство, будучи окремою науковою парадигмою, характеризується своїми власними методами дослідження і має свою власну методіку проведення зіставних досліджень. Для останніх найчастіше застосовуються зіставний метод, компонентний аналіз, дистрибутивна методика, переклад, математичні, психолінгвістичні й соціолінгвістичні методи тощо. Останнім часом усе більше мовознавців схиляються до думки, що найпродуктивнішою основою для зіставлення мов є семантика, оскільки без глибокого всебічного вивчення мовного змісту не можна адекватно представити структуру мови загалом. Поділяємо думку Кочергана М. П., що “саме в лексиці приховані фундаментальні риси мовної структури, які зумовлюють наявність багатьох специфічних ознак на інших рівнях мови” і “опора на семантику сприятиме розкриттю максимально широкої сукупності системно зумовлених структурних характеристик мови, що дають змогу пролити світло на проблему взаємовідношення мови і мислення” [10, с. 88]. Переорієнтація мовознавчих досліджень на семантичний ґрунт є закономірною й науково виваженою, оскільки на сьогодні незаперечним є положення про примат мовного змісту над формою, про первинність лексичного в слові, про можливість застосування саме семантичного підходу до досліджень усіх рівнів мови.

Незважаючи на достатньо велику кількість публікацій із зіставної семантики, змістовий підхід до зіставного вивчення лексики потребує подальшої розробки – “у цій найбільш семантичній ділянці мови зіставна семантика знаходиться на початковій стадії, що зумовлено відсутністю методіки дослідження лексичного матеріалу, також специфікою лексико-семантичної системи (її відкритим характером, труднощами встановлення стійких системних рис). Мовні зіставлення не завжди мають системний характер” [10, с. 89].

Сучасна лінгвістика характеризується посиленою увагою до освоєння

мовами навколишнього світу, формування знань і уявлень про нього [2; 4; 13; 14], а відтак предметами досліджень стають мовні картини світу в їхньому зіставленні. Указаній проблематиці присвячено цілий ряд наукових статей, в яких розкрито функціонально-семантичні параметри лексикологічного зіставлення: українсько-російсько-білоруські відповідники [2], аспекти зіставного українсько-польського словотвору [13], зіставний аналіз навколоядерної зони лексико-семантичного поля сигніфікату *мудрість* в українській та англійській мовних картинах світу [12], особливості вербалізації концепту *зрада / treachery* в українській та англійській мовних картинах світу [16] тощо. Актуальність проведення зіставних досліджень підтверджується і великою кількістю успішно захищених кандидатських дисертацій, в яких проаналізовано національну специфіку семантики фітонімів в українській, англійській та німецькій мовах [17], національно-культурну специфіку назв птахів в українській та німецькій мовах [5], зоосеміми в англійській та українській мовах: семантико-когнітивний і функціонально-прагматичний аспекти [11], конотативні компоненти лексичної семантики як параметр міжмовного зіставлення [1], лексико-семантичне поле лексеми *добро* в українській та англійській мовах [7], типологію весільних обрядових фразем в українській та німецькій мовах [18], обрядові номінації весільного циклу в українській, англійській і португальській мовах [21], вербальні формули побажань у різноструктурних мовах [15], лінгвокультурну мотивацію фразеологізмів з онімним компонентом в англійській, польській та українській мовах [6], структурно-семантичні характеристики неофіційних антропонімів в англійській, німецькій та українській мовах [8], типологію афіксальних засобів словотворення на матеріалі корейської, російської та англійської мов [19] тощо.

Метою статті є заповнення прогалини в методиці дослідження лексичної семантики шляхом виділення та всебічної характеристики процедури її формалізованого аналізу. Мета статті зумовила такі завдання:

- розкрити сутність процедури формалізованого аналізу лексичної семантики;
- виділити її найхарактерніші ознаки;
- визначити її місце і роль у зіставних дослідженнях.

У сучасному мовознавстві формалізовані дослідження структури і системи мови проводяться з метою розробки теоретичних проблем, направлених на розв'язання практичних потреб – створення систем інформаційного пошуку, побудови штучного інтелекту, машинного перекладу тощо. Серед великої кількості проблем, якими займаються представники інженерної лінгвістики, найменш розробленою є проблема формалізованого вивчення семантики природної мови, яка міститься в лексичних значеннях слів. Ще менше розробленою вона є для зіставних досліджень, хоча, на наше глибоке переконання, здатна заповнити прогалину в методиці досліджень зіставної семантики як споріднених, так і неспоріднених мов. Уперше формалізовані основи семантичної класифікації лексики були сформульовані й науково обґрунтовані науковими співробітниками відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України на чолі з відомим мовознавцем, науковцем від Бога, мудрим керівником і наставником М. М. Пещак. Результатом їх плідної праці стала монографія

“Формалізовані основи семантичної класифікації лексики”, авторами якої були Н. Ф. Клименко, М. М. Пещак, І. Ф. Савченко. Окремі положення, новаторські думки, елементи методики, напрацьовані в цій монографії, лягли в основу багатьох наступних монографій, наукових статей, матеріалів наукових конференцій, кандидатських та докторських дисертацій. Саме звідси пішли дослідження теоретичної та прикладної лінгвістики на матеріалах лексикографічних джерел, де найвиразніше розмежовуються явища мовлення і мови. При цьому вивчення текстів як результатів мовленнєвої діяльності лексикографи використовують для визначення лексичних значень слова як мовних фактів. Оскільки слово як знакова одиниця мови характеризується формою вираження і змістом, то їх співвідношення найяскравіше може бути представлене словниками – “чим повніший словник, тим детальніше описується це співвідношення” [9; 8]. У тлумачних словниках міститься найнадійніший та відшліфований матеріал для формалізованого аналізу лексичної семантики.

Словникова стаття являє собою групу, в якій формальні ознаки строго організовані. Їхня кількість залежить від ступеня полісемічності реєстрового слова: чим багатша полісемія, тим більше підстав для урізноманітнення формальних ознак словникової статті. Отже, словникова стаття постає перед нами як комплексна формальна ознака із строго конкретизованою структурою, з якої не можна вилучити або до якої не можна додати жодної частини так, щоб не змінити інші частини і не викликати загального перегрупування. Оскільки словникова стаття виступає інструментом інтерпретації лексичного значення реєстрової одиниці, то її перетин з іншими, але відмінними формальними ознаками дає можливість формалізовано описувати співвідношення між лексичними значеннями в системі мови. Адекватне відображення останніх отримуємо шляхом побудови спеціальної матриці, де по вертикалі розташовується список слів із реєстрової частини словникової статті (лексичний склад слів), а по горизонталі – список формальних ознак із тлумачної частини (їх семний склад). При цьому в одній клітинці матриці розміщується лише одне слово. Наявність у лексичних значеннях спільної семи позначається знаком плюс (+). Списки слів та сем у матриці групуються по спадній залежно від кількісного вираження сем. Місце слова в матриці строго фіксоване, тому функціональне навантаження мають як заповнені, так і незаповнені клітинки, а також відстань між ними і напрям. По матриці контролюється схема лексико-семантичного поля (ЛСП) у вигляді графа, за допомогою якого від аналізу семної і лексичної структури як автономних мікросистем переходять до вивчення співвідношень слів. При цьому ЛСП виступає як система, а слова в ній – як її складники. ЛСП вивчається як самостійне системно-структурне об'єднання слів, що характеризується тісними взаємовідношеннями з іншими полями досліджуваних мов. При побудові типології основною одиницею співвідношення виступає слово, а структура ЛСП визначає межу його аналізу.

Лексико-семантичне зіставлення ЛСП як споріднених так і неспоріднених мов базується на: а) попередньому лексико-семантичному описі й аналізі ЛСП в кожній з досліджуваних мов; б) виділенні параметрів зіставлення ЛСП.

На основі одержаних матриць співвідношень лексичного і семного складів зіставлюваних слів видається можливим сконструювати схеми ЛСП. Їх побудова являє собою поєднання суто мовних методів дослідження з формалізованими основами класифікації лексичної семантики, до яких відносимо теорію множин, статистичний аналіз та теорію графів. Сутність теорії графів полягає в максимально точному визначенні місця лексичної одиниці в системі досліджуваної мови. Ця одиниця виступає елементом поля і згадується в ньому лише один раз. Отож, у схемі достатньо повно представлено ступінь багатозначності слів та характер взаємозв'язків між ними. Найбільш багатозначне слово потрапляє в центр і за допомогою дуг поєднується з іншими елементами ЛСП.

Лексичні одиниці з нижчим ступенем полісемії потрапляють у мікро поля або на периферію. При віддаленні від вершини графа зміст семантичних вузлів розширюється, доповнюючись характеристиками інших елементів поля. За цим принципом семантичний зміст кожного кінцевого вузла графа передає єдність семантичних характеристик, співвіднесених з усіма проміжними вузлами, які лежать на прямій гілці аж до вершини графа. Отже, в процесі семантичної інтерпретації того чи того слова його значення розглядається послідовно від вершини по відповідній цьому значенню нисхідній дузі графа до його кінцевого семантичного вузла. Таке топографічне розташування елементів у полі дозволяє простежити особливості розширення або звуження їх семантики.

Структура ЛСП має вигляд ряду послідовно розміщених один біля одного лексичних значень, порядок яких строго фіксований. Побудова схеми співвідношення лексичних одиниць за принципом теорії графів базується на перетині конкретних синонімічних рядів.

На основі розробленої методики дослідження плану змісту в зіставлюваних мовах видається можливим виділення того найзагальнішого лексичного значення слова, яким характеризується семантика його синонімічного поля.

Отримані в такий спосіб ЛСП вивчають одночасно в декількох напрямках:

- за їх кількісним складом, що суттєво впливає на системно-структурну організацію ЛСП;
- за їхніми якісними характеристиками;
- за типами зв'язків між елементами.

Лексична семантика піддається формалізованому аналізу, і цьому сприяє розвиток сучасної лексикографії. Описана методика може успішно застосовуватися для дослідження системно-структурної організації як окремих фрагментів, так і літературної мови загалом. Матричне представлення лексичної семантики дає можливість усебічно охарактеризувати структуру лексичних значень слів, виділити ступінь їх семантичної спорідненості, розкрити характер функціональності сем, що в межах слів так само утворюють структуру, як і сукупність лексичних одиниць у ЛСП. Типологічне зіставлення ЛСП як споріднених, так і неспоріднених мов дозволяє виявити семантичні закономірності формування фрагментів лексики в досліджуваних мовах та визначити ті семантичні й формальні межі, в яких проявляються тенденції до взаємопереходів елементів ЛСП, їх груп, мікрополів. Ці відношення визначають місце і роль ЛСП у системах мов та характеризують типологію

лексико-семантичної системи. Через зв'язки між ЛСП видається можливим вийти на всі лексико-семантичні системи мов, а відтак і на національно-мовні картини світу. Описану методику формалізованого аналізу лексичної семантики апробовано на матеріалі дослідження етикетної лексики в українській, англійській та угорській мовах [20].

ЛІТЕРАТУРА

1. Барабуля А. М. Конотативні компоненти лексичної семантики як параметр міжмовного зіставлення (на матеріалі української та англійської мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство" / А. М. Барабуля. – К., 2007. – 20 с.
2. Бублейник Л. В. Проблемы контрастивной лексикологии: украинский и русский языки / Людмила Васильевна Бублейник. – Луцк : Вежа, 1996. – 160 с.
3. Бублейник Л. В. Функціонально-семантичні параметри лексикологічного зіставлення: українсько-російсько-білоруські відповідники / Л. В. Бублейник // Сучасні дослідження з іноземної філології. – 2008. – Вип. 6. – С. 278–282.
4. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / Ірина Олександрівна Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
5. Дробаха Л. В. Національно-культурна специфіка назв птахів в українській та німецькій мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство" / Л. В. Дробаха. – К., 2003. – 20 с.
6. Заваринська І. Ф. Лінгвокультурна мотивація фразеологізмів з онімним компонентом в англійській, польській та українській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство" / І. Ф. Заваринська. – К., 2010. – 20 с.
7. Іваненко Н. В. Лексико-семантичне поле *ДОБРО* в українській та англійській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство" / Н. В. Іваненко. – К., 2007. – 20 с.
8. Катернюк В. В. Структурно-семантичні характеристики неофіційних антропонімів в англійській, німецькій та українській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство" / В. В. Катернюк. – К., 2010. – 16 с.
9. Клименко Н. Ф., Пещак М. М., Савченко І. Ф. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики / Н. Ф. Клименко, М. М. Пещак, І. Ф. Савченко. – К. : Наукова думка, 1982. – 251 с.
10. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 424 с.
11. Кривенко Г. Л. Зоосемізми в англійській та українській мовах : семантико-когнітивний і функціонально-прагматичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство" / Г. Л. Кривенко. – К., 2006. – 20 с.
12. Крижановська Т. Б. Зіставний аналіз навколоядерної зони лексико-семантичного поля сигніфікату *МУДРІСТЬ* в українській та англійській мовних картинах світу / Т. Б. Крижановська // Сучасні дослідження з іноземної філології. – 2010. – Вип. 8. – С. 269–274.
13. Лучик А. А. Про деякі аспекти зіставного українсько-польського словотвору / А. А. Лучик // Сучасні дослідження з іноземної філології. – 2010. – Вип. 8. – С. 21–326.
14. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / Владимир Николаевич Манакин. – К. : Знання, 2004. – 326 с.

15. Павловська Л. О. Вербальні формули побажань у різноструктурних мовах: прагматичний і лінгвокультурологічний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / Л. О. Павловська. – К., 2009. – 20 с.
16. Панфілова Н. Ю. Особливості вербалізації концепту *zrada/traacher* в українській та англійській мовних картинах світу / Н. Ю. Панфілова // Сучасні дослідження з іноземної філології. – 2010. – Вип. 8. – С. 399–406.
17. Подолян І. Е. Національна специфіка семантики фітонімів в українській, англійській та німецькій мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / І. Е. Подолян. – К., 2000. – 20 с.
18. Пулатова Л. Й. Типологія весільних обрядових фразем в українській та німецькій мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / Л. Й. Пулатова. – К., 2008. – 20 с.
19. Урядова В. Д. Типологія афіксальних засобів словотворення в різносистемних мовах (на матеріалі корейської, російської та англійської мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / В. Д. Урядова. – К., 2010. – 19 с.
20. Фабіан М. П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах / Мирослава Петрівна Фабіан. – Ужгород : ІВА, 1998. – 256 с.
21. Чайка О. І. Обрядові номінації весільного циклу в українській, англійській і португальській мовах : семантика, структура, функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / О. І. Чайка. – К., 2008. – 20 с.

МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ СОПОСТАВИТЕЛЬНЫХ СЕМАСИОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ БЛИЗКОРОДСТВЕННЫХ ЯЗЫКОВ

ФЕДУНОВА Т. В.

*Институт языка и литературы имени Якуба Коласа и Янки Купалы
НАН Беларуси*

Активная разработка проблем сопоставительной семасиологии в отечественной лингвистике начинается в 70-80-е годы XX века, когда семантика языковых единиц становится полноправным и самостоятельным объектом исследования. Появляется целый ряд работ, посвященных исследованию широкого круга сравнительно-семасиологических проблем на материале различных языков: романских (Р. А. Будагов), русского и французского (В. Г. Гак), русского и литовского (А. Гудавичюс) и др. В публикациях последних лет основное внимание уделяется рассмотрению семантической специфики неродственных языков, как правило, русского языка в сравнении с английским, немецким, французским и др. (Л. Ю. Валиева, К. М. Дуллиева, Т. А. Чубур).

Цель статьи – рассмотреть методический потенциал сопоставительного